

oktatásnak és a hátrányos helyzetűek bőkezű támogatásának. A két világháború között Nagy-Britanniában az olyan munkáspárti értelmiségiek, mint pl. R. H. Tawney a mellett érveltek, hogy az IQ-teszt az oktatási lehetőségek biztosításának olyan módja, ahol az örökölt képességek döntenek, nem a családi kapcsolatok; olyan pszichológusok, mint pl. Cyrill Burt szenvedélyes támogatói voltak az óvodáknak és a hátrányos helyzetű gyermekekkel való jobb bánásmódnak. (Ezzel szemben T. S. Eliot úgy gondolta, hogy az IQ-tesztekkel a társadalmi mobilitás és az oktatás lerontásának elősegítésére esküdtek össze. Edward Welbourne, egy különösen fanyar Cambridge-i tanár elítélte őket, mivel ez „egy olyan eszköz, amit a zsidók találtak ki a zsidók előbbre jutására”).

Mi tette az IQ vitát olyan frusztrálttá, hogy mindkét oldal a túlzások rabja lett? A legkorábbi IQ-teszterek bűnösen önhittek voltak, amikor azt állították, hogy kitaláltak egy csalthatatlan technikát a szellemi képességek mérésére és a tanulási és foglalkozási képességek felosztására. S mintha ez nem lett volna elég, tovább szaporították hibáikat, amikor azt állították, hogy metódusuk hatással van a gazdaság teljesítőképességére (az emberi erőforrások leghatékonyabb kihasználását téve lehetővé) és az emberek boldogságára (biztosítván a képességeiknek leginkább megfelelő állást).

Az IQ-tesztek ellenségei szintén bűnösök a vétkes túlzásokban, amikor a tesztereket a kapitalizmus feltámasztásával, az egyenlőtlenség állandósításával, a szexizmus, rasszizmus, sőt még a fasizmus igazolásával is megvádolták. Valójában nem volt olyan hely, ahol az IQ-teszterek akárcsak közelítőleg olyan befolyásosok lettek volna, mint ahogy azt ők vagy ellenségeik képzelték. Hiszen az IQ-elmélet nem játszott szerepet az amerikai kongresszus 1924-es bevándorlást korlátozó törvényének elfogadásában (Immigration Restriction Act); az angol gimnáziumok is csak más, hagyományosabb válogatási módszerek (iskolai feladatok, interjúk) kiegészítéseként használják az IQ-teszteket; Hitler és Mussolini nem törődött vele, mivel szükségszerűen elmentmondott volna saját faji előítéleteiknek.

Mekkora szüksége lenne az IQ-vitának egy cseppnyi hideg vízre! A tesztek ellenzőinek el kellene felejteniük túlvívített retorikájukat a kapitalizmus és a rasszizmus legitimációjáról. A pártfogóknak fel kellene hagyniuk több nagyszabású tervükkel a meritokrácia kiépítésével kapcsolatban, segítségnyújtásra kellene korlátozni magukat gyakorlati problémák megoldásában. Rá kellene mutatniuk, hogy az IQ-teszt hasznos módja a mentális hiányosságok azonosításának és diagnosztizálásának mindaddig, amíg a gyakorló pszichológus egyéb eszközökkel egyetemben használja. Hozzá kéne tenniük, hogy az IQ-tesztek segíthetnének az iskoláknak a megfelelő gyerekek kiválasztásában a túljelentkezések esetén, hiszen kevésbé elfogult az iskolai teljesítmény iránt, mint a tantárgyi tesztek (amelyek a jó tanulókat preferálják), vagy az interjúk (amelyik a jól

nevelteket kedveli). Kár, hogy Charles Murray és Richard Herrnstein inkább olajat, mintsem hideg vizet öntött a vita tüzére.

(R. J. Herrnstein & Ch. Murray: *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*. New York, The Free Press, 1994.)

Az *Economist* (No. 7895) nyomán
Máté Barbara ismertetése

MAGÁNISKOLÁK – ELITOKTATÁS?

A magánoktatással kapcsolatosan mind a politika, mind a közvélemény részéről igen szélsőséges véleményekkel lehet találkozni. A magániskolák támogatói a magániskolát mint a szülői választási szabadság, a demokratikus társadalom egyik alapvető értékének biztosítékát tartják, amely az oktatási piacon keltett verseny révén hozzájárul az oktatási piac sokszínűségéhez és az oktatási színvonal emeléséhez is. És hát miért ne fizethetnének a szülők az oktatásért épp úgy, mint lakásukért, autójukért, utazásokért? A magánoktatás ellenzői a magániskolát olyan intézménynek tartják, amely hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradásához, sőt növekedéséhez, s amely végső fokon a társadalmi és kulturális elkülönülés újratermelődésének legfőbb intézménye. Az oktatást ezzel szemben olyan közjónak tekintik, amely éppen a társadalmi integráció és az esélyegyenlőség megvalósulásához kell, hogy hozzájáruljon. A fenti nézetekhez hasonlóan szélsőségesek a kormánypolitikák is a magánoktatás megítélésében, gyakori a túlfűtöttség, az átideologizáltság, a racionális érvelés hiánya. A magánoktatással kapcsolatos politikák szélsőségeségét és sokszínűségét mutatja a különböző országokban kialakult gyakorlat és politika sokfélesége is. A könyv célja éppen az, hogy a magánoktatással kapcsolatos különböző politikákat és gyakorlatokat bemutassa, egymással összevetve megválaszolja a kérdést: milyen mértékben függ össze a magánoktatás, az abban való részvétel az esélyegyenlőség/esélyegyenlőtlenség alakulásával. A könyv célja közelebbről a magánoktatás összehasonlító elemzése 10 ország példája, 10 országról frott esettanulmány nyomán. Bemutatásra kerül Anglia és Wales, Skócia, az USA, Kanada, Ausztrália, Franciaország, Németország és Hollandia. A könyv módszere a fenti célhoz igazodik: igyekszik az egyes országok esettanulmányai kapcsán a magánoktatás adott országban legjellemzőbb vonásait, emellett a magánoktatásra vonatkozó politika elmúlt évekre jellemző alakulását és mindennek társadalmi összefüggéseit bemutatni. S mivel a magánoktatási szféra alakulásának megértése, a magánoktatásra vonatkozó politika alakulása nem nélkülözheti az állami oktatás s az adott ország társadalmi, politikai,

gazdasági jellemzőinek bemutatását sem, az egyes ország-tanulmányok a magánoktatás bemutatása mellett gyakran az oktatási rendszer egészét felvázolják a fontosabb társadalmi vonások bemutatásával. (Az összehasonlítás során felismert egyes különbségek megértéséhez voltaképpen éppen ezek a felvázolt összefüggések nélkülözhetetlenek).

Az egyes esettanulmányok (egyben fejezetek) a fentiekből következően hasonló szempontok alkalmazásával íródtak, s hasonló szerkezetet követnek: áttekintést adnak az adott ország magánoktatásának főbb jellemzőiről, társadalmi, gazdasági, történeti kontextusba ágyazva, majd vázolják az utóbbi években az e téren bekövetkezett változásokat, végül kitérnek a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődé- sének és a magánoktatásban való részvétel összefüggéseinek ismertetésére.

A magánoktatás szerepe a tárgyalt országokban igen erő- sen különböző, itt csak három ország gyakorlatára térek ki. *Angliában* a magániskolák szorosan összekapcsolódnak az elitoktatással, a magániskolai szektor ennél fogva kisebb, drágább és szelektívebb, mint másutt, s túlnyomórészt a nagyvárosokban koncentrálódik. Két évtizede, mikor a Munkáspárt mindent megtett visszaszorításuk érdekében, úgy tűnt, hogy a magánoktatás fokozatosan el fog tűnni. Az iskolák azonban előbb – érdekszervezethez szövetkezve – hatékonyan visszaverték a visszaszorításukra irányuló tá- madásokat, majd később jócskán meg is erősödtek. A mai konzervatív párt már támogatja az oktatási sokszínűséget, s a LEA-któl független oktatás minden formáját. A magán- szektorban tanulók arányának növekedése az utóbbi 1–2 évtizedben jelzi a politika eredményességét, s a középosztá- ly menekülését az állami oktatásból. A magánszektorban résztvevők összetétele élesen elit az állami oktatásban tanulókétól. A magániskolák szelektív erejét, eredménye- ségét bizonyítják olyan társadalmi-foglalkozási eltsopor- tokra irányuló vizsgálatok, melyek adatai szerint igen nagy Angliában a magániskolák szerepe az elitrekrutációban: a kereskedelmi bankok vezetőinek 88, a 40 legnagyobb ipari vállalat vezetőjének 66%-a érettségizett magániskolában.

Az Egyesült Államokban a magánszektor kisebb hagyomá- nyokkal rendelkezik, s kevésbé kötődik az elitoktatáshoz. A 80-as éveket megelőzően a magánoktatás iránti érdeklődés minimális volt, az államok többsége kifejezetten el- lene volt. A 80-as évekre azonban, a gazdasági hanyatlás első jeleinek felbukkanására, az állami iskolákba vetett hit megrendülésének időszakában a magánoktatás iránti igény is megnövekedett. Az USA-ban a magánszféra nagyobb része az egyházak által fenntartott iskolákat jelenti: a 15 magániskolátípusból 12 felekezeti/egyházi. Összességében a 80-as években a tanulók 12%-a járt magániskolába. Jel- lentős különbség van azonban a tanulók összetételében is: a magániskolába járók nagyobb valószínűséggel kerülnek ki magasabb jövedelmű, stabil, ambiciózus családokból, mint az állami iskolába járó társaik. Többségük fehér, val-

lasi tekintetben azonban sokszínűség jellemzi őket. A ma- gániskolák intézményi jellemzői az államiakkal szemben a viszonylag kis méret, a jó szervezeti klíma, s a fokozott figyelem a kollektív identitás kialakítására, s a fegyelemre helyezett nagy hangsúly. A sikeres szocializációt, identitás- formálást jelzi, hogy a volt magániskolai tanulók közt ké- sőbb is megmarad az osztályszolidaritás, az osztálykohézió, legalábbis ezt jelzi a házassági, társadalmi érintkezési kö- rök viszonylagos homogenitása.

Franciaországban a középiskolások 20, az általános isko- lások és óvodások 14%-a jár nem állami iskolába. A ma- gánszféra legnagyobb részét a katolikus egyház által fen- tartott iskolák adják. Az elitoktatáshoz a magániskoláknak mégis sincs egyértelmű közük: az állami liceumok jobb ta- nulmányi eredményt tudnak felmutatni. Az állami iskolák szelektív jellege miatt viszonylag nagy a rendszerben a le- morzsolódási arány. A tanulmány szerint a magániskolák jelentősége Franciaországban nem is annyira a társadalmi elit újratermelésében látja, sokkal inkább a fenti lemorz- solódást csökkentő, az iskolai siker esélyeit növelő mi- voltában. A magánoktatás ilyenformán Franciaországban az állami iskola hátrányainak ellensúlyozását jelentik a szü- lők egy része számára, s az egyetlen lehetőséget a környezeti beiskolázás ellen. Feltehetőleg ezek magyarázzák a franciák ragaszkodását a magániskolákhoz: 1984-ben 1 millió ember tiltakozott az ellen a törvény ellen, amely megkísérelte a magániskolák állami szektorba történő integrálását. A háború utáni időszakban vált Franciaországban az oktatás társadalmi státusátörökítésben főszereplővé: a gazdasági tő- ke társadalmi tökévé alakításában fontos szereplővé. A fenti iskolák biztosítják a különböző társadalmi csoportok szá- mára az akadémiai/oktatási és morális biztonságot, s az igényelt társadalmi távolságot is. Az oktatásban részt vevők közt a felsőbb osztályok gyerekeinek részvételi aránya két- szeres az állami iskolákéhoz képest. Bár az iskolák többsége egyházi fenntartású, a szülők iskolaválasztása túlnyomó- részt szekuláris motívumok alapján történik. A magánszek- tor önmagában való differenciáltsága Franciaországban a szerepkörök különbözőségét takarja: vannak köztük akadé- miai és társadalmi értelemben vett elitiskolák, reformpeda- gógijával dolgozó iskolák, és „helyettesítő”, valamint „me- nedék” iskolák. A különböző színvonalú magániskolák közt munkamegosztás tapasztalható: a jobbak általában egyidejűleg több szerepet töltenek be, a kevésbé jók inkább specializálódnak. A magániskolák funkcióihoz Franciaor- szágból az is hozzá tartozik, hogy létükkel végső soron hozzájárulnak az állami oktatási rendszer szelektivitásának fennmaradásához.

Németországban a magánoktatás a múltban elsősorban az állami oktatási rendszer középiskolai kínálatának hiányos- ságait fedte le – elsősorban vidéki körzetekben, a lányok oktatásában és a szakképzés területén volt jelentős szerepe. Mára a magánoktatás e kompenzációs (és innovációs)

funkciója háttérbe szorult: jelenleg az értékek és az életstílusok növekvő pluralizmusának és a differenciálódó oktatási igények kielégítésének terepe. Látens társadalmi funkciója az elit „kitermelése” és reprodukciója, társadalmi tőke gyűjtése vagy megőrzése. Németországban a magánoktatás mégsem az angol elitjellegű oktatáshoz hasonló. A szelektációs pont az oktatási rendszerről fokozatosan a munkaerőpiacra tolódott át, s a „társadalmi tőke” szerepe megnövekedett a vonzó álláshelyek megszerzési lehetőségeiben. A magánoktatási rendszer kulcsjelentőségű az ehhez szükséges társadalmi tőke megszerzésében és elsajátításában. A szféra nagysága Németországban kisebb mint másutt, de növekvő mértékű. A részvételi arány 1960-ban 2,8%, 86-ban 5,8%-os volt. Egyes iskolák, pl. a Walfdorf-iskolák iránti igény különösen nagy: ezek száma a 70-es évek óta megkétszereződött. A szféra növekedéséhez hozzájárul a posztmaterális értékek növekvő fontossága, az alternatív életstílusok terjedése és az állami intézményrendszer legitimitációs válsága. A szülők iskolaválasztása sok esetben az értékek stabilitása, a kedvező iskolai „mentális klíma” választását jelenti. A magániskolák terjedése következménye a privatizálási folyamatnak is. A magánosítás iránti növekvő érdeklődés a fogyasztói szuverenitás előtérbe helyezésének lehetősége mellett azzal a felismeréssel is magyarázható, hogy az oktatási reformok során a decentralizált stratégiák alkalmazása hatékonyabbnak bizonyult; kevesebb konfliktussal járnak a helyi szintű reformok. Németországban az iskolát ma már nem a társadalom ügyének, sokkal inkább a családnak tekintik.

Az említett országokban a magánoktatást a sokféleség jellemzi több vonatkozásban, így a finanszírozásban, az intézmény szervezeti jellegében, az oktatási rendszerben, a társadalomban elfoglalt helyében egyaránt. Az egyes országokra jellemzően alakul a magán és állami szektorok, s az oktatási kínálat különböző formái közötti arány. A megvalósult egyensúly egy sor történeti kompromisszum eredménye az állam és a különböző világi vagy egyházi oktatási kínálat között, mely csak az adott oktatási rendszer sajátos történetéből érthető meg. Ennek legfontosabb eleme az a sajátosság, ahogyan az egyházi iskolák és az állami oktatási rendszer alakult egymás függvényében. Az eredmény 1945 utánra az áttekintett országokban egy relatíve kisméretű szféra, amely azonban egyre inkább növekvőben van, de ma már korántsem vallási okokból. A tanulólétszám növekedése a magánszférában része a jóléti államok privatizáció felé való nagyobb elmozdulásának s a lakosság differenciálódó igényeinek, néhol az állami oktatással szembeni bizalmatlanság növekedésének a jele. A magánszféra kiterjedéséhez hozzájárul a növekvő állami támogatás, elsősorban ott, ahol az eredendően eleve kisebb volt. A nagyobb állami támogatást élvező magánszféra ugyanakkor felveti a támogatás és a szabadság dilemmáját: a növekvő támogatással ugyanis növekvő állami beleszólás jár együtt.

Az egyenlőség/egyenlőtlenség felől nézve a magánoktatást a dolog a fentiekhez hasonló sokszínűséget mutat, s bizonyítja egyben azt is, hogy a magánoktatásról a konkrét helyzettől elvonatkoztatva nem lehet vitatkozni. Az egyenlőtlenségeket – bár az előbbinél kevésbé – befolyásolja a magánszféra mérete is: nagyobb magánszféra „egyenlőbb tud lenni” mint egy kisebb. Több országban a magánoktatás nem rendelkezik jobb feltételekkel és nem produkál az államinál szükségképpen jobb eredményeket, mint az állami oktatás. Némely országban, ahol adott állami oktatási formák egyfajta elitoktatásnak megfelelően funkcionálnak és a magániskolák az államihoz hasonló kiegyenlítő szerepkörrel, jelentőséggel bírnak. A pénz sem a magánoktatásban játszik csak szerepet. Vannak országok, ahol a jó anyagi helyzetű szülők az állami iskola támogatásával biztosítják a jobb feltételeket gyermekük számára, ill. ahol (szintén a tehetősebb) szülők megengedhetik maguknak, hogy jobb színvonalú állami iskola beiskolázási körzetén belülre költözzenek, kizárólag az oktatás színvonala miatt. Ezek az állami iskolák társadalmi és akadémiai értelemben gyakran exkluzívabbak lehetnek akár sok magániskolánál osztály- és etnikai összetétel tekintetében. Hasonlóképp: egyenlőtlenségek eredője lehet az iskolatípusok különbözősége vagy a „streaming” gyakorlata, végső soron a középosztályhoz tartozó szülők érdekei és jobb érdekérvényesítő képessége mentén rendeződnek legtöbb helyen az egyenlőtlenségi viszonyok – igazodva adott ország oktatási rendszerének sajátosságaihoz, hagyományaihoz.

(Geoffrey Walford [ed]: *Private Schools in Ten Countries. Policy and Practice*. London, Routledge, 1989.)

Imre Anna

FELSŐOKTATÁS-POLITIKA

A Twentei Egyetem Hollandia legfiatalabb egyetemi közét tartozik. 1961-ben alapították az ország keleti, akkor gazdasági válsággal küzdő régiójában. Az oktatási profilt azon megfontolás alapján alakították ki, hogy ne kényszerüljenek reménytelen konkurenciaharcra a patinás egyetemekkel, tehát új, interdiszciplináris jellegű szakokat indítottak. A késői indulásból adódó hátrányból sikeresen kíváncsoltak előnyt, modern, új megközelítésekkel próbálkozó kutatási és oktatási programokat vezettek be. Ezen törekvések sorába illik, hogy 1984-ben létrehozták a Felsőoktatás-politikai Kutatóközpontot (Center for Higher Education Policy Studies). A felsőoktatás kérdéseivel foglalkozó kutatások korábban főleg pedagógiai, oktatásszervezési megközelítésből indultak ki. A CHEPS újszerűsége abban rejlett, hogy felismerte a felsőoktatás „nagyüzemmelé válásából” adódó megváltozott helyzetet. A felsőoktatást mint komplex